

HET LOT VAN DE HERKAUWENDE BUFFEL

Richard Wagner en het Derde Rijk Deel 2 - Wagner en Gobineau

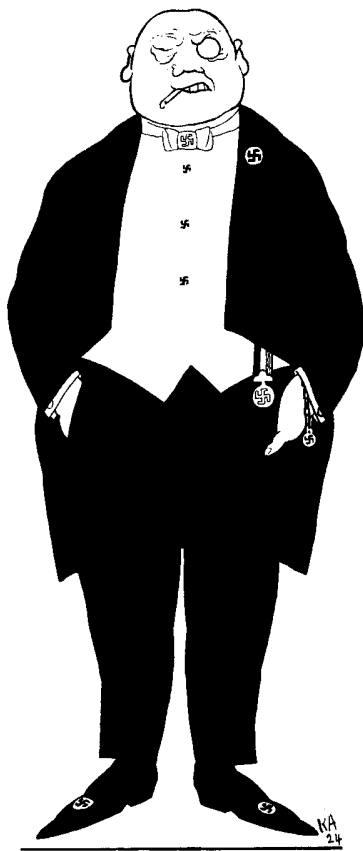
door Jos Hermans

“Een overschouwing van al de rassen kan ons niet doen twijfelen aan de eenheid van de menselijke soort, waarvan wij zouden kunnen zeggen dat haar kwaliteiten, in de meest nobele zin, samengevat worden in het vermogen om bewust te lijden; wij begrijpen dit vermogen als de aanleg tot evolutie naar de hoogste moraal.”

RICHARD WAGNER, *Heldentum und Christentum*

Neue Typen

(Karl Arnold, 1924)

KARL ARNOLD *Der Rassemensch* (Simplicissimus, 1924)

De Franse diplomaat en literator Arthur Gobineau geniet de weinig benijdenswaardige eer om als de vader van het moderne biologisch racisme te worden beschouwd. Die reputatie dankt hij aan de publicatie van zijn *Essai sur l'inégalité des races*. Richard Wagner en Arthur Gobineau hebben mekaar enkele keren ontmoet en daarbij kennis genomen van elkaars ideeën. Het is op basis van deze ontmoetingen en de postume recuperatie van beide door het Derde Rijk dat Richard Wagner in de ogen van velen het stigma van “racist” heeft verworven. De waarheid echter is dat over de relatie van Gobineau met Wagner nog maar onlangs de eerste ernstige studie is verschenen, met name van de hand van de Franse onderzoeker Eric Eugène, getiteld *Wagner et Gobineau: Existe-t-il un racisme wagnérien?* Hoe is het te

verklaren dat een ophelderende studie over de relatie tussen Wagner en Gobineau nooit voordien is ondernomen, niet door de aanhangers van Gobineau enerzijds en niet door het Wagneronderzoek anderzijds. Volgens Eugène is deze lacune te wijten aan het feit dat de Gobinisten de verantwoordelijkheid voor Gobineau's kwalijke reputatie daardoor aan Wagner kunnen blijven doorschuiven. En anderzijds zouden de Wagnerianen dan weer bevreesd zijn voor een “doelpunt in eigen doel”. Het gevolg van deze gebrekkige wetenschappelijke interesse is, aldus Eugène, een “*stoet aan fouten, weglatingen en domheden die zelfs de meest gereputeerde werken inzake Wagner bevolken.*” Ondermeer Barry Millington wordt door Eugène onderuit gehaald. Van de passage over Gobineau in diens gezaghebbende *Wagner Compendium* laat Eugène nauwelijks een spaander heel. Zo is het vele auteurs vergaan. De combinatie Wagner-Gobineau-Hitler heeft zich door de onwaarschijnlijke catastrofe van de holocaust in het bewustzijn van velen genesteld; ze lijkt wel voor eeuwen in graniet gebeiteld. Jarenlang zijn vooroordelen een eigen leven gaan leiden. Jarenlang hebben auteurs mekaar gecopieerd zonder ook maar één keer naar de bronnen te gaan. Daarin onderscheidt zich het werk van Eugène. Hij schetst het volledige beeld en baseert zich op alle ter zake doende bronnen: de dagboeken van Cosima, de onuitgegeven briefwisseling van Cosima met Gobineau, Wagners geschrift *Heldentum und Christentum* en Wagners eigenhandig geschreven inleiding voor een artikel van de hand van Gobineau voor de *Bayreuther Blätter*. Met een grondigheid die exemplarisch mag heten, bewijst Eugène welke kloof er bestond tussen de ideeën van beide en dat er van racisme bij Wagner geen sprake kan zijn. In *Opéra International* noemt Gottfried Wagner Eric Eugène's studie een vervalsing.

Gottfried Wagner: *Dat boek is een vervalsing. U heeft geen idee van de rol die het boek van Chamberlain heeft gespeeld in het Derde Rijk: de lectuur ervan was verplicht aan de universiteiten, het heeft 43 drukken gekend... Hitler, die nauwelijks tijdgenoten citeert, heeft geschreven over Wagner en Chamberlain. Die continuïteit is totaal van 1876 tot 1944: voor de maatschappij die hij voor ogen had, was Wagner het directe model van Hitler, wiens elementaire intellectuele vorming zich snel beperkte tot deze referentie. Dit alles is later tot en met vandaag door het naoorlogse Bayreuth toegedekt geworden: het is één van de belangrijkste revelaties in mijn boek.*

In zijn recht op antwoord van februari repliceert de auteur als volgt: *"Het was Plato die in zijn Gorgias berichtte van Socrates' uitspraak: Het is beter om onrechtvaardig behandeld te worden dan zelf een onrecht te begaan. Gottfried Wagner, die zo vlug geneigd is om alle onrechtvaardigheden aan te klagen waarvan hij zich het slachtoffer voelt, had zich aan deze uitspraak kunnen spiegelen alvorens mijn boek te bestempelen als een "vervalsing". De achterkleinzoon van Wagner heeft vanzelfsprekend het recht om elke thesis te verwerpen die hij onverenigbaar acht met de zijne maar als hij deze in het openbaar veroordeelt als vervalsing dan dient hij wel een begin van een bewijs voor te leggen. Nu, daar past hij wel voor op. Het is mogelijk dat hij mijn boek niet eens gelezen heeft. Als hij zich evenwel tot een polemiek wil engageren dan kan men hem niets beter aanraden dan dat hij zich met ernst en nederigheid met teksten inlaat. Dan zou hij niet zoveel grove fouten verkondigen in zijn boek, zoals bijvoorbeeld dat Wagners antisemitisme zich zou hebben versterkt door de contacten met Gobineau (terwijl de Franse diplomaat niet eens een antisemiet was !) of beangstigende voorafschaduwingen van Hitlers "Endlösung" aantreffen in alle teksten waar zijn voorvader het woord "Lösung" heeft gebruikt. Zeker, een moeilijke jeugd wekt begrip en sympathie op maar men mag er geen misbruik van maken. Want er is één zaak waar men niet onrechtmatig mee kan omgaan en dat is de waarheid.*

Pseudo-wetenschap

Gobineau's uitgangspunt in zijn berucht *Essai* is de ongelijkheid tussen de rassen. Hij onderscheidt een hiërarchie van drie rassen: onderaan het zwarte ras dat het dichtst bij de apen staat, begiftigd met een zeer gering intellect maar met een grote zinnelijkheid, met een grote geschiktheid ook voor muziek en dans. Iets hoger op zijn waardenschaal stelt hij het gele ras dat hij een zekere zin voor het praktische toeschrijft maar ook lafheid, een totaal gebrek aan fantasie en een fysieke inferioriteit aan het ras dat aan de top staat. Dat is het blanke ras dat energiek is, van het leven houdt en in staat is tot intellectuele reflectie. Met dergelijke kwaliteiten is het blanke ras voorbestemd tot onafhankelijkheid en dominantie. Als nobelste vertegenwoordiger van het blanke ras is het Arische ras (de Germanen) superieur aan alle andere door zijn intelligentie, zijn energie en zijn schoonheid. Gobineau haast zich om te verklaren dat dit nobelste van alle rassen niet meer bestaat door zijn eeuwenlange vermenging met allerlei inferieure rassen. Oorspronkelijk afkomstig uit Centraal-Azie vindt Gobineau van het Arische modelras alleen nog restanten terug in Spanje, Zwitserland, Italië, Zweden, Noorwegen maar vooral nog in Engeland (van Duitsland is geen sprake). De vermenging van de rassen is de oorzaak voor de degeneratie van het mensdom, een evolutie die hij als onomkeerbaar beschouwt en hij voorspelt het mensdom een verschrikkelijke toekomst aan de hand van het volgende beeld: *"De volkeren, nee, de menselijke troepen, gebukt onder hun sombere traagheid zullen vanaf dat moment leven als versteven in hun onbenulligheid, zoals herkauwende buffels, staande in de stille plassen van het moeras"*

Wagner ontvangt de destijds volstrekt onbekende Franse diplomaat tweemaal vier weken lang in de intimiteit van Wahnfried (van 11.05.81 tot 7.6.81 en van 11.05.82

tot 17.06.82) en samen met Cosima bestudeert hij het volledige literaire oeuvre van de destijds volstrekt onbekende auteur, die zijn boeken aan de straatstenen niet kwijtraakte. Wagner had grote bewondering voor *Les nouvelles asiatiques*, zijn eigenlijke literaire meesterwerk. Het lijkt geen twijfel dat beide mannen bewondering hadden voor mekaars kunst.

Bekommerd om de degeneratie van de mensheid en beziel door de utopische missie om door de kunst – zijn kunst! – het mensdom te regenereren was het vooral het *Essai* dat Wagner intellectueel fascineerde en tegelijkertijd afstootte. De lectuur ervan vermoeit hem zeer, en hij neemt er, getuige de dagboeken van Cosima, onmiddellijk afstand van. Wellicht heeft de veelbereisde diplomaat, de briljante causeur en handige dialecticus die Gobineau was, Wagner overtuigd van de intellectuele ongelijkheid van de rassen maar, zo zegt Wagner, *"de morele gelijkheid bestaat, zij kan worden bereikt en het is op haar dat men moet aandringen"* (Dagboekantekening Cosima 24.02.81). Wagner heeft op dat moment kennis genomen van de inhoud van het *Essai* via een tekst van A.F. Pott. De eigenlijke lezing van het *Essai* begint hij op 5 maart 1881. Drie maanden later krijgt hij Gobineau voor het eerst op bezoek. Gobineau's beide bezoeken leveren ondermeer volgende aantekeningen op in Cosima's dagboeken:

"Aan tafel explodeert Richard ten voordele van het christendom tegenover de rassentheorieën" (Dagboekantekening, 3 juni 1881)

"De grootste triomf voor diegene die intellectueel superieur is, is de liefde en de overgave te verwerven van degene die inferieur is" (Dagboekantekening, 2 juni 1882)

De confrontatie met de visie van Gobineau en het spookbeeld van de "herkauwende buffels", verplichten Wagner om zijn eigen ideeën omtrent het degenererend mensdom, omtrent de illusie van de vooruitgang, omtrent de mythe van de vrijheid, te herdenken en te verdiepen. Hij onderbreekt er de compositie van Parsifal voor.

Het zet hem bovendien aan tot het schrijven van *Heldentum und Christentum*, een essay waarin Wagner vaak met Gobineau's racistische denkwijze wordt vereenzelvigd maar waarin hij in feite diens stelling van antwoord dient. Deze in een wollige taal gehulde tekst van de bijna zeventigjarige componist wordt door Eugène als volgt samengevat: *Bestaat er voor Gobineau een ras dat superieur is aan alle andere - het Arische - voor Wagner is dat ras van helden gedegenereerd door het willen leven op egoïstische wijze, t.t.z. deze illusie die de mens altijd onbevredigd over zijn bestaan achterlaat, drijft hem tot vervreemding van zijn vrijheid en tot bemeestering van zijn gelijken. Er is voor Wagner dus geen superieur ras maar er bestaan daarentegen wel elitaire wezens namelijk de "heiligen", waarvan Christus de meest nobele figuur is. Deze "godelijke helden" worden beziel door medelijden ten aanzien van hun broeders en door de zin van het universeel lijden die hun de eenheid van het mensdom doen ontdekken. Het is dankzij deze wilsnegatie met name de overwinning van het egoïsme in zichzelf, dat de mensheid, aldus zijn eenheid vindend, geregenereerd zou kunnen worden.* En Wagner besluit met de niet mis te verstane boodschap dat de dominantie van het ene ras over het ande-

re niet anders kan dan leiden tot een immorele ethische wereldorde.

H. S. Chamberlain

Na Wagners dood wordt Gobineau's biologische rassenleer door Houston Stewart Chamberlain overgenomen in een andere vorm. Chamberlain heeft zich steeds van Gobineau gedistantieerd, ook al was hij één van de eerste leden van Ludwig Schemanns marginale "Gobineaus Vereniging" in Duitsland. Gobineau had immers geen politiek programma en zeker geen waar Duitsers zich konden achter scharen. Volgens Gobineau waren de Duitsers niet eens afstammelingen van de Germanen, een opmerking die later door de nationaal-socialisten uit de Duitse vertaling van zijn *Essai* zou worden geweerd. Bovendien was Gobineau helemaal geen antisemiet. Het is dan ook totaal verkeerd in het *Essai* een apologie van het superieure Duitsland te herkennen en in zijn auteur een voorloper van het latere pangermanisme. De etnische diversiteit in Duitsland was volgens Gobineau eindeloos, de taal was er een bont allegaartje en de bevolking was hoofdzakelijk samengesteld uit Kelten en Slaven. Gobineau meende zelfs in Frankrijk meer Germanen aan te treffen dan in Duitsland. De paradox van de geschiedenis wil echter dat hij de apostel zou worden van het "Herrenvolk".

Gobineau's visie was totaal pessimistisch en veroorzaakte het mensdom tot een onomkeerbare degeneratie. Chamberlain die niet van plan was om zich tot epigonisme te verlagen, transformeerde Gobineau's biologische rassenleer in een theorie met een perspectief, een theorie met een potentiële politieke dynamiek die ooit wellicht een massa in beweging zou kunnen brengen: zoals het Darwinisme leerde dat de dieren tot een hogere soort konden worden gekruist, zo ook kon een menselijk elite-ras worden gefokt. Gobineau's definitie van de Ariër (Germaan) verloor zijn indo-europese oorsprong en ging nu de Duitser in zijn raciale zuiverheid betekenen. Chamberlain transformeerde de Germaan in de Teutoon - een ruimer en ideologisch handiger begrip dat nu ook Kelten en Slaven omvatte: "De Teutoon is de ziel van de beschaving en de Duitser is daarvan de waardige hedendaagse vertegenwoordiger", orakelde Chamberlain. Daarmee had hij een programma dat stond als en huis. In zijn hoofdwerk *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts* (1899) interpreteerde hij de wereldgeschiedenis als één grote rassenstrijd.

Van zijn historische rol, de Duitsers een racistisch wereldbeeld te moeten geven, was hij vast overtuigd. Daar Engeland reeds het hoofd had gebogen voor het jodendom en het edele bloed van Fransen en Russen al lang gedegeneerd was, bleef naar Chamberlains mening enkel Duitsland over om het Teutoonse vaandel in de wereld uit te dragen. In zijn geschriften was hij agressief, snoevend, zelfs brutaal. Hij schreef over Kant, over Goethe en Wagner, altijd in bijna militante termen.

De Weimar-democratie volgt hij met neurotische haat. De schuld voor alles zoekt hij bij de joden. Zij hadden de oorlogsinspanningen van het Rijk ondermijnd en haar moeizame pogingen tot vredesonderhandelingen gesaboteerd. Weimar noemde hij een jodenrepubliek, een symbool van nationale schaamte.

De *Grundlagen* werden positief ontvangen, niet alleen in nationalistische kringen maar ook door iemand als G.B. Shaw. Keizer Wilhelm II schreef Chamberlain een geexalteerde bedankbrief. Meer dan 300.000 exemplaren werden van de *Grundlagen* verdeeld tot 1944.

Op 26 december 1908 huwt Chamberlain met Eva Wagner en bezegelt daarmee postuum het politieke lot van Richard Wagner.

Het in het tijdsgewricht van de eeuwwisseling ontstane raciale antisemitisme tekent Ian Kershaw als volgt in zijn Hitlerbiografie:

"Dat het Duitse nationalisme van omstreeks de eeuwwisseling zo'n agressief karakter kreeg, had veel te maken met angst. Bij de aloude vijandschap met Frankrijk en de toenemende rivaliteit met Groot-Brittannië, kwam nu ook de groeiende vrees voor de Slavische volkeren in het oosten. En deze werd nog vergroot door het gevaar dat men ontwaarde in het socialisme in eigen land en cultuurpessimistische zorgen over 'degeneratie' en nationaal verval.

Gezien het feit dat het klimaat werd beheerst door grotere irrationele angsten voor interne en externe vijanden, die de toekomst van de natie zouden bedreigen, is het geen wonder dat er extremistische reacties volgden. Die kregen gestalte in fel anti-marxisme en allerlei racistische ideologieën - niet alleen van antisemitische, maar ook van sociaal-darwinistische en eugenetische aard. Uiteraard was Duitsland hierin niet uniek. Het sociaal-darwinisme had veel invloed in Engeland; het Habsburgse rijk en Frankrijk vormden rond de eeuwwisseling de schoolvoorbeelden van antisemitisme; in Rusland stonden de joden aan gewelddadige fysieke vervolging bloot. Maar onder de Duitse omstandigheden kreeg het racisme van populistisch ultra-rechts, dat door conservatieven werd overgenomen, in zo'n brede kring gehoor dat het een reële bedreiging ging vormen voor minderheidsgroepen. De idee dat de gemeenschap belangrijker was dan het individu, de nadruk op orde en gezag, en de oppositie tegen internationalisme en gelijkheidsdenken gingen het nationaal bewustzijn in toenemende mate kleuren. Waarmee ook het pleidooi voor 'rassenbewustzijn' steeds meer gehoor vond en de vijandigheid jegens de kleine joodse minderheid, die voor het overgrote deel naar assimilatie streefde, toenam.

*In de jaren 90 van de vorige eeuw vonden teksten als 'joden zijn vergif voor ons en moeten ook als zodanig behandeld worden' een gretig lezerspubliek. Later deed de ziekte-terminologie zijn intrede en werden de joden als 'pest' en 'cholera' bestempeld. Deze extreme standpunten waren geenszins representatief. De meeste joden in het keizerlijke Duitsland geloofden dat het antisemitisme als achterhaald fenomeen weldra definitief tot het verleden zou behoren, en zagen de toekomst met redelijk optimisme tegemoet. Zij hadden daarvoor goede redenen. Maar toch onderschatten zij tegelijkertijd het verschil tussen het boosaardige, moderne raciale antisemitisme en de meer archaische vormen van jodenvervolging, hoe wreed die ook waren geweest. De verschillen lagen in de nadruk op het biologische en daarmee onuitwisbare onderscheid tussen verschillende rassen, de verbondenheid met een vastbesloten nationalisme, en in het feit dat het antisemitisme werd omarmd door nieuwe politieke massabewegingen die deze ideeën voor eigen doeleinden gebruikten. Ook negeerden de optimisten al te gemakkelijk de populariteit van de klassieke werken van het racisme. Vanaf de publicatie in 1900 was *Grundlagen des 19. Jahrhunderts* van Houston Stewart Chamberlain een bestseller. En de wat minder wetenschappelijke 'catechismus voor antisemieten', het *Handbuch der Judenfrage* van Theodor*

Fritsch, beleefde na verschijning in 1887 in zeven jaar tijd 25 herdrukken. Aan het einde van het keizerrijk bleken partijen die alleen het antisemitisme in hun vaandel voerden, niet levensvatbaar. Maar in diezelfde tijd werd het raciale antisemitisme overgenomen door steeds meer partijen, verenigingen, pressiegroepen, studentenorganisaties en beroepsverenigingen. Zo raakte het verknoopt met het hele pakket van anti-marxistisch, imperialistisch en militaristisch ultra-nationalisme.

De eugenetische beweging was ontstaan in Groot-Brittannië en had spoedig aanhangers gevonden in Scandinavië en de Verenigde Staten. Maar nergens kreeg zij zoveel aanhang als in Duitsland. Onder verwijzing naar de dalende geboortecijfers in de hogere kringen, ontstond er een schier paranoïde angst dat door het toenemende percentage 'minderwaardigen' onder de bevolking het ras zou degenereren. Daarnaast nam de onwil toe om geld te spenderen aan zogeheten 'waardeloze levens' van asociale, gehandicapten, 'minderwaardigen' en vooral geesteszieken. Vanwege hun vermeende ongeremde seksuele drift zouden de laatsten sterk bijdragen aan de degeneratie van het ras. In deze context won het idee om 'bepaalde categorieën gedegenererden' te steriliseren in medische kring aan populariteit. Reeds in 1889 schreef een arts dat dit 'een heilige plicht van de staat' was.

De profeet en zijn voltrekker

Op 7 oktober 1923 ontvangt Chamberlain Adolf Hitler in Bayreuth. Van de *Grundlagen* heeft Hitler ondertussen zijn lijfboek gemaakt. In zijn redevoering van 13 augustus 1920, getiteld "Waarom zijn wij antisemieten", vindt men alle thema's terug van de historische synthese van Chamberlain. Overigens was de gehele raciale politiek van Hitler geïnspireerd door Chamberlains idee van de creatie van een toekomstig superieur ras. Hitler dacht niet dat de Duitsers een homogeen elite-ras vormden maar dat ze moesten geleid worden door "Herren" die zouden kunnen ontstaan door eliminatie van alle ongewenste elementen (ongeneeslijke zieken, joden etc...)

Saul Friedländer beschouwt Chamberlain als de belangrijkste exponent van het "verlossings-antisemitisme" (*redemptive antisemitism*), een term die hij van Paul Lawrence Rose heeft ontleend en waarop wij uitgebreid terugkomen in een latere bijdrage. In *Nazi Germany and the Jews* schrijft Friedländer: "Alhoewel Wagner zelf het theoretisch racisme van de Franse essayist Arthur de Gobineau heeft omhelsd, werden de intellectuele grondslagen van het verlossings-antisemitisme uitgedroefd en uitgewerkt door anderen uit Bayreuth, meer bepaald na de dood van de componist gedurende de era van zijn weduwe Cosima: Hans von Wolzogen, Ludwig Scheeman en eerst en vooral de Engelsman Houston Stewart Chamberlain. In een klassieke studie van de Bayreuther Kreis definieerde Winfried Schüler Bayreuths speciale betekenis binnen de antisemitische beweging en Chamberlains eigen contributie als volgt: "Het behoort tot de aard van antisemitische ideologieën een min of meer prominent vriend-vijand model te gebruiken. Wat Bayreuths antisemitisme onmiskenbaar bijzonder maakt is de vastberadenheid waarmee de oppositie van Duitsland tegen het Jodendom tot het centrale thema van de wereldgeschiedenis wordt verheven. In Chamberlains *Grundlagen* vindt dit dualistisch beeld van de geschiedenis haar meest kernachtige formulering.

In overeenstemming met Bayreuths vaak herhaalde leidmotief, riep Chamberlain op tot de geboorte van een Duits-Christelijke religie, een christendom gereinigd van zijn joodse geest, als de enige basis voor regeneratie. Met andere woorden, de verlossing van het arische christendom kon worden bereikt door de eliminatie van de jood. Maar zelfs hier is het niet helemaal duidelijk of de verlossing brengende strijd tegen de joden enkel tegen de joodse geest was gericht. In de afsluitende regels van volume 1, nadat hij gezegd heeft dat in de 19e eeuw, te midden van een chaos van rassenvermengingen, de twee 'zuivere' rassen die tegenover elkaar stonden, de Duitsers en de Joden waren, schrijft Chamberlain: "Geen discussie omtrent humaniteit kan het feit veranderen dat dit een strijd betekent. Waar de strijd niet met kanonkogels wordt gevoerd, gaat zij stilzwijgend verder in het hart van de samenleving... Maar deze strijd, hoe stilzwijgend zij ook mag worden gevoerd, is bovenal een strijd op leven en dood." Drie jaar na de publicatie van Chamberlains *Grundlagen* moest de *Frankfurter Zeitung* toegeven dat "deze een grotere gisting teweeg hadden gebracht dan om het even welke publicatie van de voorgaande jaren". Tegen 1915 waren er van het boek al 100.000 exemplaren verkocht en had het de status van referentiewerk gekregen.

Met de jaren geraakte Chamberlain nog meer geobsedeerd door het "joodse vraagstuk". In nachtmerries zag hij zichzelf gekidnapped door joden en ter dood veroordeeld. "Mijn vriend advocaat in München", zo schreef hij aan een oude kennis, "vertelt mij dat er geen enkel levend wezen is dat de joden meer haten dan mijzelf."

De oorlog en meer nog de eerste jaren van de Weimar republiek dreven zijn obsessies ten top. Hitler bezocht hem in Bayreuth in 1923: de inmiddels verlamde profeet van het verlossingsantisemitisme werd het hoogste geluk gegund om Duitslands bevrijder van de joden te ontmoeten - en als dusdanig ook te erkennen.

Wagnerkritiek

In haar aandrang om Richard Wagner medeplichtigheid aan de Holocaust ten laste te leggen, maakt de Wagnerkritiek twee kapitale fouten. Ten eerste door aan te nemen dat Chamberlain, die de ideologische basis voor het Derde Rijk legde en door Alfred Rosenberg tot de "belangrijkste intellectuele wegbereider van het Derde Rijk" werd gecanoniseerd, in naam van Wagner zou hebben gesproken. Dat is een sofisme van formaat. Over de actieve vervalser Chamberlain, die niet te beroerd was om Dante, Columbus en Sint-Paulus tot de facto germanen te verklaren, schrijft Frederic Spotts: "Chamberlain transformeert Bayreuths passieve nationalisme en racisme in een agressieve militante kracht. Onder zijn hoede groeien de Bayreuther *Blätter* en de officiële festivalgids uit tot de spreekbuis van militante nationalistische, hevig anti-democratische en antisemitische denkbeelden. Samen met Eva superviseert hij de publicaties van Wagners geschriften en bouwt hij een Wagner-archief op dat gemanipuleerd werd om aan zijn ideologische behoeften te voldoen." Met Chamberlain op kop reduceert de Bayreuther Kreis Wagners ideeën tot een Germaans christelijke verlossingsdoctrine. Parsifal wordt verbonden met een antisemitische vernietigings- en bloedideologie. Parsifal, de "godelijk held", wordt de van het jodendom gereinigde en van de semitisch-latiijnse kerk bevrijde, reine, arische Jezus. Volgens Hitler had Parsifal niets vandoen met de christelijk-Schopenhaueriaanse ethiek van het medelijden maar

alles met de verheerlijking van het zuivere arische bloed. Het bewijst hoezeer Hitlers interpretatie van het werk was beïnvloed door de Bayreuther Kreis. Het vergt nogal wat kwade wil om in alle ernst te veronderstellen dat Wagner zich met de militante bloedideologie van zijn schoonzoon zou hebben kunnen verzoenen. Kan Wagner, die steeds de zwakkere heeft verdedigd tegen de willekeur van de sterkere, worden gereduceerd tot de idiosyncratische visie van Chamberlain of van Adolf Hitler zelf, die in *Mein Kampf* beweerde dat "de zege van de sterkere en de vernietiging van de zwakkere" een "onomstotelijke waarheid" betekende? Waar elders in de kunst is de hoogmoed van de macht zo sterk aangevallen geworden als in de kunst van Wagner?

De tweede fout is dat men al te gemakkelijk aanneemt dat het antisemitisme in Duitsland op een organische manier gegroeid is en mettertijd een gewelddadig karakter aanneemt om dan te culmineren in de misdaad van de shoah. Ondermeer Daniel Goldhagen heeft deze stelling met verve verdedigd in zijn inmiddels sterk bekritiseerde boek "*Hitlers gewillige beulen*" uit 1996. Goldhagens stelling is dat tegen de tijd dat Hitler aan de macht kwam in 1933 het raciale antisemitisme van Duitsland dermate "zwanger was van moordzucht" dat zij slechts een vroedvrouw nodig had om haar dwangmatige haat in realiteit om te zetten. Het idee voor die massamoord, het zaad voor die genocidale gedachte is volgens Goldhagen eeuwenlang in de Duitse psyche gezaaid door een stroom van haatdragende literatuur die hij samenbrengt onder de noemer "eliminierend antisemitisme". Duitsland zou een pathologische "Sonderweg" zijn ingeslagen. Goldhagens "proces van de Duitse bereidwilligheid tot massamoord", dat bij zijn publicatie op veel media-aandacht kon rekenen, kreeg meteen af te rekenen met sterke kritiek en niet in het minst van prominente joodse onderzoekers van de Holocaust.

In zijn boek *Explaining Hitler* toont Ron Rosenbaum aan, aan de hand van een getuigenis van Yehuda Bauer, die hij de "meest gewetensvolle en helderziende historicus van de holocaust" noemt, dat het antisemitisme in Frankrijk rond de eeuwwisseling veel erger, veel dieper en bitterder was dan in Duitsland in dezelfde periode -een stelling die ook door George Steiner in hetzelfde boek wordt onderschreven. Als er al iets typisch Duits was aan de Holocaust, zegt Bauer, dan was dat zeker niet te wijten aan de rethoriek en de ideologie van de negentiende eeuwse Duitse literatuur, die in gewelddadigheid en kwaadaardigheid haar gelijke kende in andere Europese landen. Als er al iets typisch Duits is aan de massamoord dan moet men het zoeken in de gevoeligheid van de Duitsers voor het extreem autoritair karakter van de nazi-partij en de Hitler-staat.

Richard Breitman, uitgever van *Holocaust and Genocide Studies*, beweert dat wat het Duits antisemitisme in massamoord deed omslaan niet vanuit de negentiende eeuw is te verklaren maar vanuit het specifieke karakter van de Duitse geschiedenis in de 20e eeuw: de nederlaag van de eerste wereldoorlog, de daaropvolgende hongersnood, de vernedering, de inflatie, de verpletterende depressie.

In zijn bestseller *Anmerkungen zu Hitler* schreef Sebastian Haffner in 1978 reeds: "Enkele Engelse historici hebben tijdens de oorlog geprobeerd om te bewijzen dat Hitler het voorbestemde product van de gehele

Duitse geschiedenis zou zijn geweest; dat van Luther over Frederik de Grote en Bismarck een rechte lijn naar Hitler toeloopt. Het tegendeel is waar. Hitler staat in geen enkele Duitse traditie, nog het minst in de protestants-pruissische, die, Frederik en Bismarck niet uitgezonderd, een traditie van nuchtere onbaatzuchtige dienst aan het staatswelzijn is geweest."

Engelse historici van vandaag weten wel beter. Gevraagd naar Daniel Goldhagens stelling zegt Ian Kershaw in Vrij Nederland: "Ik hou niet erg van zijn boek. Wat hij beweert is veel te simpel en te generaliserend. Het is wel waar dat niet alleen nazi's betrokken waren bij de moord op het joodse volk. Christopher Browning heeft dat in "*Ordinary Man*" ook al aangetoond. Maar Goldhagen beweert bovendien dat het antisemitisme in Duitsland uit de negentiende en het begin van de twintigste eeuw stamt. Hij ziet het als een dominante politiek en beschrijft de uitroeiing van de joden als een culminatie van de geschiedenis. Ik zeg juist dat het antisemitisme in deze vorm een discontinuïteit in de Duitse geschiedenis was. Hitler heeft het antisemitisme in Duitsland tot deel van een politieke beweging gemaakt. Hitler zou voor 1918 ondenkbaar zijn geweest in Duitsland. Er was weliswaar een antisemitische partij in het Duitse parlement, maar die bestond slechts uit een handjevol afgevaardigden. Die zaten aan de rand van de politiek, ze waren marginalen. Hitler heeft van het antisemitisme een significante politieke beweging gemaakt."

En hierin heeft Hitler zich inderdaad als de voltrekker van zijn profeet getoond. Die profeet was H.S. Chamberlain en niet Richard Wagner, zoals ik meen te hebben aangetoond.

Hitler heeft zich voor zijn antisemitisme nooit -althans niet openlijk- op Wagner beroepen, wel op H.S. Chamberlain, Adolf Wärmund en Theodor Fritsch. Zowel Kershaw als Friedländer bevestigen dat. Vond Hitler Wagner op dat punt wegens zijn veel te "vriendelijke" pamflet - *Das Judentum in der Musik* - "veel te slap, een zwakkeling" zoals Udo Bernbach verklaarde op het Bayreuther symposium "*Wagner und die Juden*"?

Zonder Hitler geen Holocaust, lijkt al het moderne Hitler-onderzoek te zeggen. Rest de vraag waarom Hitler zo'n uitzonderlijke jodenhater is geweest en waar hij zijn jodenhaat vandaan heeft gehaald? Sebastian Haffner houdt het bij Wenen, de stad waar ook satiricus Karl Kraus verbleef die reeds in 1909 de macabere maar helaas profetische woorden sprak: "*Binnenkort zullen ze in Europa handschoenen maken van menselijke huid*". Sebastian Haffner: "*Het antisemitisme van Hitler vindt zijn oorsprong in Oost-Europa. In West-Europa en ook in Duitsland was het antisemitisme rond de eeuwwisseling aan het uitdoven. Assimilatie en integratie werd door de joden zelf gewenst en was in volle gang. Maar in Oost- en Zuid-Europa, waar talrijke joden vrijwillig of onvrijwillig als buitenstaanders binnen de plaatselijke bevolking existeerden, was het antisemitisme endemisch en moordzuchtig, niet op assimilatie of integratie gericht, maar op eliminatie en uitroeiing.*

En naar Wenen, in wiens derde district volgens de bekende woorden van Metternich de Balkan begint, drong dit moorddadige, de joden geen uitweg gunnende, Oost-europese antisemitisme diep naar binnen. Daar raapte de jonge Hitler hem op. Hoe, dat weten we niet." Vijftig jaar wetenschappelijk onderzoek heeft geen antwoord kunnen geven op de vraag waarom Hitler zo'n

uitzonderlijk jodenhater is geworden. "Ik kan dat maar niet begrijpen" geeft Ian Kershaw toe in Vrij Nederland. Toch blijven de Gottfried Wagners van deze wereld het bij Wagner zoeken.

Coda

De biologische ongelijkheid tussen de rassen is wat ze is. De vraag is welke morele consequentie men daaraan verbindt, of men rassen op basis van deze ongelijkheid discrimineert of niet. Het antwoord van Wagner aan Gobineau was klaar en duidelijk, zoals het citaat uit *Heldentum und Christentum* ter inleiding van dit artikel afdoende demonstreert.

Eric Eugène besluit zijn studie met : "Wagner kan men beschuldigen van allerlei zaken maar niet van racisme. Hij is het aan Gobineau verschuldigd dat hij op dat punt zijn denken heeft kunnen verdiepen. Wagner zou zichzelf een leven lang hebben verloochend als hij zich bij de stellingen van de auteur van het *Essai* zou hebben aangesloten. Uiteindelijk heeft noch het pessimisme van Schopenhauer noch het fatalistisch racisme van Gobineau het geloof van Wagner aan het wankelen gebracht, voor wie de redding van de mens mogelijk is voor zover hij in die mogelijkheid gelooft en deze ook werkelijk wenst. Het is een genereus ideaal dat Wagner ons aanbiedt. Het is gebaseerd op de liefde, het medelijden, de solidariteit in tegenwoordigheid van het lijden en de diepe overtuiging van de eenheid van alle wezens.

Bronnen:

1. *Een Wagner na de shoah*, gesprek met Gottfried Wagner, De Morgen, 5 februari 1999
2. Geoffrey G. Field, *Evangelist of race-The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, Columbia University Press, New York 1981
3. Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews, Vol. 1-The years of Persecution*, HarperCollins, New York 1997
4. Sebastian Haffner, *Anmerkungen zu Hitler*, Kindler Verlag, München 1978/1998
5. Ian Kershaw, *Hitler 1889-1936. Hoogmoed*, Het Spectrum, Utrecht 1999. Oorspronkelijke titel *Hitler 1889-1936. Hubris*.
6. Gottfried Wagner, *Wer nicht mit dem Wolf heult. Autobiografische Aufzeichnungen eines Wagner-Urenkels*, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1997
7. Dieter Borchmeyer, *Das Theater Richard Wagners. Idee-Dichtung-Wirkung*. Reclam, Stuttgart 1982
8. Joachim Köhler, *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, Karl Blessing Verlag, München 1997
9. Eric Eugène, *Wagner et Gobineau. Existe-t-il un racisme wagnérien?*, Le Cherche Midi Editeur, Paris 1998
10. *Règlement de comptes sur la colline*, gesprek met Gottfried Wagner, Opéra International, december 1998
11. Eric Eugène, *Réponse à Gottfried Wagner*, Opéra International, februari 1999
12. Paul Lawrence Rose, *Wagner: Race and Revolution*. Yale University Press, New Haven 1992
13. Paul Lawrence Rose, *German Question-Jewish Question. Revolutionary Antisemitism from Kant to Wagner*, Princeton University Press, Princeton 1990
14. Hartmut Zelinsky, *Ein deutsches Thema. Eine Dokumentation zur Wirkungsgeschichte Richard Wagners*, Medusa Verlag, Berlin-Wien 1983
15. Joachim Fest, *Hitler. Eine Biographie*, Ullstein Buchverlage, Berlin 1973
16. Ron Rosenbaum, *Explaining Hitler. The search for the origin of his evil*, Random House, 1998
17. Michael Tanner, *Wagner*, Princeton University Press, 1996
18. Dieter David Scholz, *Ein deutsches Missverständnis: Richard Wagner zwischen Barrikade und Walhalla*, Parthas Verlag, 1997
19. Udo Bermbach, *Wo Macht ganz auf Verbrechen ruht. Politik und Gesellschaft in der Oper*, Europäische Verlagsanstalt, Hamburg, 1997
20. Frederic Spotts, *Bayreuth-A history of the Wagner festival*, Yale University Press, New Haven, 1994
21. Daniel Goldhagen, *Hitler's willing executioners*, Alfred Knopf, New York, 1996
22. Ian Kershaw, *Milosevic is geen Hitler*, Vrij Nederland, 22 mei 1999
23. *Ein ganz normaler Komponist? Wagner und die Juden* -Ein Symposium in Bayreuth, Frankfurter Allgemeine, 20 augustus 1998
24. Joachim Fest, *Das Böse als reale macht*, Der Spiegel 43/1999